

УДК 821.161.3 "19"09-1+821.162.1 "19"09-1+929 [Я. Чыквін]

Лірыка інтэлекту ў зборніку Яна Чыквіна «Крэйдавае кола»

I. САМАТОЙ

Беларускамоўны паэт Польшчы Ян Чыквін свой шлях у літаратуру пачынаў у другой палове 50-х гадоў на старонках беластоцкай «Нівы». Першы зборнік «Іду» (1969) даў больш цэласнае ўяўленне пра гэтага паэта, удумлівага і назіральнага, які ўмее прыкмеціць усё, да чаго нераўнадушны. Другі зборнік – «Святая студня» (1970) – пацвердзіў арганічнасць яго таленту, натуральнасць светаўспрымання. У зборніку «Неспакой» (1977) паэзія штодзённага чалавечага існавання спалучылася з непатольнай прагай пазнання на вакольнага свету і сябе ў ім.

Найбольш поўна як паэт Я. Чыквін выявіў сябе ў элегічнай па танальнасці кнізе «Кругавая чара» (1992). Гэта – кніга чалавека, які даражыць феноменам жыцця, супраціўляецца насіллю і таму духоўнаму вакууму, які ўтвараецца навокал.

Калі гаварыць пра адметнасць творчасці Я. Чыквіна, то галоўная яе рыса – натуральнасць, арганічнасць. Яго паэзія адкрываецца нам не адразу. Між тым менавіта творчасць «белавежца» ад пачатку з’яўляецца адным з тых звенняў, якімі беларуская паэзія лучыцца з сучасным агульнаеўрапейскім літаратурным працэсам.

Апошні зборнік Я. Чыквіна «Крэйдавае кола» (2002) з’яўляецца чарговым этапам ва ўдасканаленні творчасці паэта. Канцэптуальнай асновай, ідэйным цэнтрам зборніка з’яўляецца асэнсаванне прайдзенага жыцця, погляд на мінулае «з вышыні гадоў». Кніга глыбокафіласафічная, з песімістычнымі экзістэнцыяльнымі матывамі, са шматлікімі рытарычнымі пытаннямі. Метафарычнасць і вобразнасць вершаў Я. Чыквіна ўскладняе іх успрымання і разуменне. У спосабе разважання аўтара адсутнічаюць пэўныя строгія законы; у Я. Чыквіна «логіка мастацкага светаўспрымання арганічна суадносіцца не толькі са сферай свядомасці, але і працэсамі падсвядомага, а таксама ўласцівымі крэатыўнаму намаганню праявамі звышсвядомасці» [1, с.145].

Першы верш зборніка – «Vita mea» («Маё жыццё») – з’яўляецца творам, які вызначае агульны настрой, лад кнігі. Аўтар разважае над жыццём, якое ўяўляецца яму замкнёным колам, палонам у прамежку чужога лёсу. Экзістэнцыяльныя матывы самоты, імкнення і немагчымасці вырвацца («Нідзе не ўцячы, хоць ірвешся...», «Ніхто не заве. І не будзе клікаць...») спалучаюцца з ідэяй няспыннасці жыцця («Замыкаецца кола лёсу...»). У гэтым вершы – «трагічна – непазнавальнае расчараванне, мітуслівы неспакой прадстаўніка сучаснай цывілізацыі» [4, с.237]. Дысгармонію лёсу чалавека Ян Чыквін параўноўвае з суладнасцю прыроды: лісце бярозы, якое серабрыцца пад шаўковым ветрыкам жніўня, нібы проціпастаўляецца чалавеку, які не можа ўцячы з жыцця, як з палону:

Ніхто не заве. І не будзе клікаць, –
Як срэбны вецер кліча бярозы ! [5, с.5]

Матывы пошуку выйсця, імкнення збегчы з няволі выразна бачуцца ў вершах «Прагнасць жыць паўсюль. Але дні грукочуць...» і «Лягла імгла на паплавах...» Бачна блізкасць гэтых твораў да верша «Vita mea» не толькі па сваім гучанні, настраёнасці, але нават па лексічным складзе. Параўнаем:

Збегчы – а куды? Здарылася ж жыць на ўзбочыне... [5, с.32]
Нідзе не ўцячы, хоць ірвешся... [5, с.5]

А на душы расце на страху страх,
Што мы заложнікі чыйгосці лёсу. [5, с.54]
Жыццём здарылася быць невялікім
Як бы у прамежку чужога лёсу . [5, с.5]

Філасоф-аналітык, Ян Чыквін напаўняе свае тэксты болем, роздумам, трагізмам, рытарычнымі пытаннямі. Так, у вершы «Трысмутэніі» асэнсаванне пройдзенага шляху, усведамленне таго, што часу застаецца ўсё менш і менш, сканцэнтравана ў пытанні: «Ці мог іначай я?» – і адказе: «Відаць, не мог.» [5, с.19]. Таямнічасць, трагічнасць і разлад у вершы «Фантазмагорыя» перадаецца лексічным напаўненнем: «усё маркотна», «змрочны лёс», «даўкі жаль», «павуцінне болю», «дрэва смерці». Судакрананне матываў жыцця і смерці вызначае кантраснае, дысананснае гучанне канцоўкі твора:

– Я памерла б, будзь на тое воля...

За акном, там, гэта ці не дрэва смерці?

– Хай Гасподзь ратуе і дае надзею!

Там усё жывое... іней упрыгожыў голле [5, с.14]

Крыху змяншае песімістычнае ўражанне і «надзейная» выснова верша:

Будзем, будзем, Божа, ў Бога верыць [5, с.14]

У сваіх філасофскіх вершах Я.Чыквін падкрэслівае марнасць жыцця, яго непатрэбнасць: у вершы «Шэрая гадзіна. Вочы у вочы...» два бяскрылыя анёлы смутку і ясны «марна сузіраюць марнасці жыцця» []; у вершы «Яшчэ адзін самазгарання дзень...» лірычны герой застаецца без ласкі, цяпла і спадзяванняў, над пустым чарапком жыцця з попелам на дне. Матывы смерці вельмі яркавыя ў вершы «Бемоль Сяднёва»:

На дабранач смерць ужо налівае віно... [5, с.35]

Адным з самых дзейных спосабаў стварэння мастацкага вобразу ў вершах Я.Чыквіна з'яўляецца метафарызацыя. Так, на аснове адной агульнай метафары пабудаваны верш «Насільшчык амфары»: жыццё, час уяўляецца як каштоўнае віно, якое абачліва нясуць у амфары:

Але ж ідзеш, нясеш і сябе трымаеш у змане,

Што не паспее высыхнуць яно ўсё і ўцячы,

Што будзе доўгае, яшчэ з віном, вяртанне [5 с.37].

Як ужо адзначалася, ідэя асэнсавання жыцця, роздому праходзіць праз усе вершы зборніка. Нават у нешматлікай любоўнай лірыцы выразна гучыць матывы смутку. Так, у вершах «Светла-збалелая Жаля...», «Раздвоенасць», «Водгулле» ён выяўляецца нават праз лексіку: «светла-збалелая душа», «самотнасць», «усёчалавечая душа», «жаль віславокі». Вызначальным з'яўляецца тое, што ў любоўнай лірыцы аўтар разважае не столькі пра каханне канкрэтных людзей, колькі ўвогуле пра таямніцу гэтага пачуцця.

У зборніку «Крэйдавае кола» заўважна выразная арыентаванасць аўтара на фарміраванне ідэі адухаўлення рэчаў, надання ім ролі лірычных герояў. Так, тут «прынцыповыя адrozenні паміж з'вамі жывой і нежывой прыроды здымаюцца, а наяўнасць душы лічыцца ўсеагульнай уласцівасцю макра- і мікракосму» [1, с.146]. У рэчах, згодна з гэтай канцэпцыяй прысутнічаюць розум, пачуцці, падуладнасць фізіялагічным працэсам.

У вершы «Неспакметна выглянуўшы ў вечнасць...» смуткуе вопратка, кінутая паняй. Жывы, адухоўлены вобраз поля намаляваны ў аднайменным вершы «Поле». Яно ўяўляецца аўтару «ззялёнацэлай амёбай», якая «штогод прыходзіць пад хату»

і просіць вады кварту

і мяккага ценю дрэваў [5, с.33].

Аўтар дасягае эфекту узаемадзеяння асобы з нематэрыяльнымі субстанцыямі ў вершы «Прыдарожны бар», дзе бяроза «няшчасніца, што валасы ірве на сабе ззяленелым рухам», [5, с. 42] спазнаўшы недасканаласць боскага свету. Свет прадметаў і з'яў ў вершах беластоцкага паэта надзелены душой, здольнасцю ўспрымаць сваё біялагічнае існаванне, арганічна ўліваецца ў каардынаты часу:

Там рэчы ўсе займелі прастату і шырань

І чысты час прымае ўрэшце форму кола.

Жывёльна-раслінныя і рэчыўна-прадметныя вобразы ў мастацкай сістэме Я.Чыквіна трэба ўспрымаць услед за Дз. Ліхачовым, спробай «стварэння ідэальнага свету ўзаемаадносін чалавека з прыродай», як «мікрасвет у яго ідэальным выражэнні» [2, с.8].

Вобразы бацькоў, рэтраспекцыі з дзяцінства (вершы «Яна ляжала ў забыці...», «Даўно нежывы бацька полем ідзе...», «Зноў на магіле бацькоў вясна...», «У Дубічы штогод прыходзіла вясна...» захоўваюць жыццесцвярджальны пачатак творчасці Яна Чыквіна. Так, у вершы «Зноў на магіле бацькоў вясна...» смерць існуе побач з жыццём, вясной:

Зноў на магіле бацькоў вясна:
На жывой кветцы жывая пчала... [5, с.39]

У вершы «У Дубічы штогод прыходзіла вясна...» процівагай хуткаплыннасці жыцця ў сталасці з'яўляецца дзяцінства, калі

Было адно жыццё паўсюль, і ведала сяло,
Што акрамя жыцця на свеце больш няма нічога [5, с.38]

Лірык-інтэлектуал, Ян Чыквін мала ўвагі ўдзяляе надзённым грамадска-палітычным праблемам (верш «У Бялградзе»), роўна як няшмат у яго зборніку патрыятычных вершаў («Сонца ходзіць па хаце...», «З Анахарэтавых запісаў», «Бяскроўны спіць – адпачывае розум...»). Да таго ж, гэтыя творы вылучаюцца нязвыклым для аўтара рытмам, часам высновамі «купалаўскага» тыпу:

Будзе жыць айчна
небам сваім і зямлёю!
Ёсць такая памклівасць!
Ёсць такая патоля! [5, с.44]

А Беларусь жывою застаецца.
Хай сядзе боска міласэрнасць! [5, с.45]

Не тая кроў пралітая народам,
Не тое малако, відаць мы ссалі... [5, с.48]

Сакрат Яновіч характарызаваў Яна Чыквіна як «паэта пытанняў». Вызначальным твораў у гэтым плане з'яўляецца верш «Размова з сястрою», у якім сінтэзуюцца ўсе найбольш заўважныя асаблівасці зборніка, акрэсліваецца яго ідэя:

Жыццё імкнецца у форму кола... [5, с.50]

Вобраз кола праходзіць праз усю кнігу, акцэнтуючы ўвагу на ідэі бесперапыннасці жыцця і разам з тым – марнасці, безвыходнасці:

Змыкаецца кола лёсу... [5, с.5]

А наводдаль, здаецца, светлае кола быцця [5, с.36]

У чысты час прымае ўрэшце форму кола [5, с.42]

І, разарваўшы безвыходнасць кола... [5, с.46]

Як жыццё і смерць, трагізм і жыццесцвярджальнасць, кола ў Яна Чыквіна таксама ўяўляецца як сінтэз цёмнага і светлага: белы колер «крэйдавага кола» ахоўвае чысціню, святло, ўсё станоўчае ад цёмных сіл.

Лірычны герой верша «Размова з сястрою» фармулюе кола пытанняў, якія адлюстроўваюць светасузiranне самога аўтара:

што сталася з намі такое:
дзе нашыя людзі прапалі,
дзе згінулі нашы дзянёчкі,
чаму ўсё навыварат, ніцма?
Чужое плыве да млосці.
Колькі подласці, здрады, балота!
Не люблю, не магу, не прымаю!
Не хачу са злом мірыцца,
не хачу быць цыферыдай,

не хачу заморскага шчасця,
не хачу подкантрольнага раю!
Ці тое было напачатку!? [5, с.51]

У гэтым маналогу непрыманне бездухоўнасці і сусветнага зла выліваецца ў свядомае адкрытае супрацьстаянне, хаця яно выражаецца не столькі ў дзеянні, колькі ў вербальнай форме.

Рытарычнасць, як характэрная асаблівасць творчасці Яна Чыквіна, заўважна і ў вершах «Раздвоенасць», «У Дубічы штогод прыходзіла вясна»:

А мы ў самотнасці тугу ўсёчалавечую галубім...
Ці нас жыццё не любіць? Ці мы жыццё не любім? [5, с.22]

Што ж будзе з намі сёння і што будзе потым ды пасля? [5, с.38]

Ян Чыквін у зборніку выявіў сябе і як стваральнік неалагізмаў: асонцаўляецца трава, сонца кругліца, не матуліца, не татуліца, замурашыць, абклученыя людзі, завокнены пакой, асонцаўлены парыў, спадзейна, сонцазвон. З гэтых наватвораў бачна, што ў зборніку «Крэйдавае кола» аўтар працягвае сваю ранейшую «сонечную» сімволіку.

Большасць вершаў зборніка характарызуецца вольнай пабудовай. Як адзначаў сам Ян Чыквін, «сучасная філасофія развіваецца ў напрамку поўнага разняволення. І лірычны верш найбольш адпавядае гэтаму, бо ён не мае межаў. Гэта ўцёкі ад замкнутасці» [3, с.4].

Імкненне спазнаць сябе і свет, высокая эмацыянальнасць, спалучэнне трагізму з надзеяй, імкненне адшукаць адказы на спрадвечныя пытанні – вось вызначальныя адметнасці зборніка «Крэйдавае кола». Некалі Ян Чыквін казаў: «У творчасці колькасць не пераходзіць у якасць. Ёсць шмат людзей, у якіх тысячы вершаў, але – святы Божа! – там няма паэзіі» [5]. Апошні зборнік аўтара можна назваць суцэльнай паэзіяй, якая арганічна спалучае чалавека і свет, жыццё і нябыт, рэальнае і ірэальнае, эфемернае і вечнае.

Abstract. This article deals with the study of the philosophical lyrics by the Polish Belorussian-speaking poet Jan Chykvín. The conceptual basis, motives, images, the literary system of the collection of poetry “Chalk circle” are analyzed in this article.

Літаратура

1. А. С. Брадзіхіна, *Пошукі ісціны, або «Сінестэзія пачуццяў і сімультанізм думкі»*, Тэрмапілы, Беласток, № 7 (2003), 287.
2. Д. С. Лихачёв, *Поэзия садов*, Санкт-Пётэрбург, 1991, 264.
3. А. А. Раманчук, «... Шчаслівы ў карэннях долі...», *ці Партрэт паэта, створаны ім самім*, Голас Радзімы, № 13 (1997).
4. Г. К. Тычко, «О, гэтая боская формула жыцця», Тэрмапілы, Беласток, № 6 (2002), 287.
5. Я. А. Чыквін, *Крэйдавае кола*, Беласток, 2002, 82.